

NİSYANIN (UNUTMANIN) USÛL VE FÜRÛ-İ FIKIH AÇISINDAN HÛKÛMLERE ETKİSİ

Abdülkadir TEKİN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 24 Haziran 2020, **Kabul Tarihi:** 15 Eylül 2020, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2020, **Atf:** Tekin, Abdülkadir. “Nisyanın (Unutmanın) Usûl Ve Fürû-i Fıkıh Açısından Hükümlere Etkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 1067-1098.

<https://doi.org/10.33415/daad.757269>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 24 June 2020, **Accepted:** 15 September 2020, **Published:** 30 September 2020, **Cite as:** Tekin, Abdülkadir. “Effect of Forgetting on the Terms of Method and al-Furu Fıqh”. *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/2 (September 2020): 1067-1098.

<https://doi.org/10.33415/daad.757269>

Öz

Günlük hayatta sıkça karşılaşılan ve de usûl kaynaklarının çoğunda semavî nite-likteki avâriz arasında değerlendirilen “nisyan/unutma”, son dönemlerde ehliyeti daraltan veya tamamen ortadan kaldıran bir unsur olarak görülmekten daha ziyade dinî ve hukukî yükümlülükler bağlamında geçerli bir mazeret kabul edilip edilmemesi yönüyle ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in, ‘ümmetin üzerinden hata, unutma ve zorla yaptırılan şeylerin kaldırıldığı veya Allah’ın bunları bağışladığı’ şeklindeki hadisin yorumundaki farklılıklar nisyanla ilgili hükümlerin teorik temeliyle ilgili tartışmalarda öncelikli bir yere sahiptir. Hata, nisyan ve ikrah altında yapılan fiillerde ümmetten kaldırılan veya bağışlanan unsur sadece uhrevî sorumluluk mu yoksa hem uhrevî hem de dünyevî sonucun mu kaldırıldığı konusu fukahâ arasında ihtilafıdır. Unutmanın hükümlere etkisiyle ilgili ihtilaflar sadece zikredilen durumla sınırlı olmayıp her bir olayın kendi özelliği ve o konu hakkındaki başkaca deliller de dikkate alınarak farklı yaklaşımlar ortaya konulmak suretiyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca unutmanın hükümlere etkisi, fakihlerin ibadetlerin şartlarına ve bu durumların edâ ehliyetine yansımalarına bakış açılarına göre de farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Bunun yanı sıra genellikle Allah veya kul hakkıyla ilintili olup-olmamasına göre ele alınan

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, abdulka-dir.tekin@amasya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4616-6415>

nisyanın belirli şartlar dahilinde Allah hakkı kapsamında mazeret sayılabileceği fakat kul hakkını ilgilendiren meselelerde dünyevî hüküm açısından etkisinin olmayacağı görülmektedir. Günlük hayatta özellikle ibadetlerle ilgili belli başlı konularda unutmaya sıkça karşılaşılabilen bir durum olup bazen bir mezhepte bulunmayan çözüm veya çıkış yolu diğer bir mezhep ya da fakihin görüşünde bulunabilmektedir. Bu farklı görüşlerin (hükümlerin) usûli zemin ve delilleriyle birlikte bilinmesi insanlar için daha rahatlatıcı düzenlemeler ortaya çıkaracağı gibi, farklı içtihatlar sonucu ortaya çıkan hükümlerden özellikle de ihtiyaç durumlarında faydalanılmasına imkân sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Unutma, Ehliyet, Mazeret, Hüküm.

Effect of Forgetting on the Terms of Method and al-Furu Fiqh

Abstract

Forgetting, which is frequently encountered in everyday life and considered among the immaterial flaws in most of the sources of fiqh, has been handled in terms of whether it is accepted as a valid excuse in the context of religious and legal obligations rather than being seen as a factor that narrows or completely eliminates the legal obligation. Disputes about the effect of forgetting on the provisions are not limited to the situation mentioned, but each case is tried to be resolved by taking different approaches by taking in to account its own characteristics and other evidences about the subject. In addition, the effect of forgetting on the terms can manifest in different ways depending on the perspective of fiqh scientists on the conditions of worship and their reflection on the legal obligation. In addition, it is seen that the forgetting, which is generally dealt with whether it is related to the right of God or his servant, can be considered as an excuse within the scope of the right to God within certain conditions, but it will not have any effect on the matters concerning the right to servant. In daily life, it is a common situation to forget about certain issues related to worship, and sometimes the solution or way out of a sect can be found in the opinion of another sect or fiqh scholar. Knowing these different views together with their methodological basis and evidence will create more comforting arrangements for people and will enable the provision of different views to be used especially in situations of need.

Keywords: Fiqh, Forgetting Legal, Responsibility, Excuse, Provision.

Giriş

Allah haklarında geçerli, kul haklarında geçersiz bir ehliyet engeli¹ olarak görülen ‘unutma’nın Arapça karşılığı ‘nisyan’ olup bu kelime ‘bir şeyden gafil olmak, bir şeyi hatırlayamamak ve unutmak’², ‘kasıtlı veya

¹ Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 457.

² Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, tsh. Abdusselâm Muḥammed Harun (Beyrut: Daru'l-fikr, 1979), 5:421; Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitabü't-ta'rîfât* (Beyrut: Daru'l kütübî'l-İlmiyye, 1983), 241.

kasıtsız terk etmek³ şeklinde tanımlanmıştır. Nisyan kelimesini birçok müellif, unutmanın uyku ve baygınlıktan farklı oluşuna ve unutma ile الذحول: zühûl⁴, السهو: sehiv⁵ ve الغفلة: gaflet⁶ halleri arasındaki ilişkiye ve bilginin ‘ilm’in karşıtı olmasına göre ele almıştır.⁷ Fıkhî bir terim olarak nisyan; ‘sahip olunan bilginin ihtiyaç anında zihne gelmemesi’⁸ ifade eder.

İslam Hukuk doktrininde: ‘Şari’in şahısta takdir ettiği ve onu şer’î hitabı anlamaya uygun bir mahal durumuna getiren sıfat’,⁹ ‘insanın leh veya aleyhinde, hakların sabit olması salahiyeti’,¹⁰ vb. şekillerde tarif edilen ehliyet ise, bir tasarrufun dinî ve hukukî hüküm doğurmasının veya geçerliliğinin ön şartı olarak ifade edilmesi bağlamında usul ve fürû-i fıkıhla yakından ilintilidir.¹¹ İnsanın hür irade ve seçimiyle tasarrufta bulunmasına engel olan, ehliyeti tamamlandıktan sonra onu daraltan, ortadan kaldıran ya da ehliyetini etkilemeyip kendisiyle ilgili bazı hükümlerin değişmesine neden olan ehliyet arızaları¹² ise meydana gelişlerine göre ‘semavî’¹³ ve ‘müktesep’¹⁴ arızalar şeklinde iki kısımda¹⁵ incelenir.

- ³ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr fi garîb-i Şerhi’l-kebîr* (Beirut: Mektebetu’l-İlmiyye, ty.), 2:604.
- ⁴ Zühûl (الذحول); sehven, yanlışlıkla yapılan şey anlamına gelmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 623.
- ⁵ Bilinenin dalgınlıkla unutulması bilinenin zihne intikal etmemesi, hatırlanmaması, dalgınlık sebebiyle hataya düşme, te’ammüdün zıddı gibi anlamlara gelen sehiv, fıkıhta genellikle nisyan ile eş anlamlı veya onun bir türü olarak kullanılır. Bk. Mehmet Boynukalın, “Sehiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 36:317.
- ⁶ Gaflet (الغفلة); fıkıh terimi olarak, hukuki işlemlerde kişinin kolayca aldatılabilecek kadar saf, dalgın, dikkatsiz ve tecrübesiz oluşunu ifade eder. Bk. Cürcânî, *Ta’rîfât*, 162; Muhammed Ebu Zehra, *Usûlü’l-fıkh* (Kahire: Darul-fikrîl-Arabi, ty.), 464.
- ⁷ Vehbe Zuhaylî, *Usûlu’l-fıkhî’l-İslâmî* (Dımeşk, y.y., 1406), 1:171.
- ⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33:144.
- ⁹ Mustafa Ahmed Zerka, *el-Fıkhü’l-İslâmî fî sebîhi’l-cedîd (el-Medhalu’l-fıkhî’l-âmm)* (Dımeşk: y.y., 1967-68), 2:737.
- ¹⁰ Ahmed b. Muhammed Abdülaziz Buhari, *Keşfü’l-esrâr ‘alâ Usûli’l-Pezdevî* (Kahire, y.y., 1992), 4:370; Mesud b. Ömer et-Teftazânî, *Şerhu’t-Telvîh ‘alet’t-Tavzîh li metni’t-Tenkîh* (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, ty.), 2:161.
- ¹¹ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10:534. (ss.533-539).
- ¹² Zuhaylî, *Usûlu’l-fıkh*, 1:168; Zerkâ, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 2:799; M. Akif Aydın, “Avârız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 4:108;
- ¹³ Semavî arızalar, meydana gelmesinde kişinin irade ve tercihinin olmadığı ehliyeti olumsuz etkileyen arızalardır. Klasik usul kitaplarının çoğunda nisyan bu kategoride değerlendirilmiştir. Bk. Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseffî, *Keşful-esrâr fi şerhi Menâri’l-edvâr* (Beirut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ty.), 2:520; Ali b. Muhammed, *el-Pezdevî, Kenzül’-vusûl ila Ma’rifeti’l-usûl; Usûlü’l-Pezdevî*

Semavî nitelikteki avâriz arasında yer alan unutmaya, aslında ehliyeti daraltan veya tamamen ortadan kaldıran bir durum olmayıp bazı dinî hükümlerde mazeret olarak kabul edilmesi sebebiyle bu kapsam dahilinde değerlendirilmiştir. Kezâ fıkhında nisyan konusu Allah ve kul hakkıyla ilintili olma durumuna göre ele alınmış ve Allah hakları kapsamındaki konularda mazeret sayılabilen unutmaya, kul haklarıyla ilgili meselelerde insanların can ve mallarının masuniyeti ilkesiyle çatıştığı için zarar gören tarafın sübut bulmuş haklarının zayi olmasına yol açacak bir gerekçe olarak kabul edilmemiştir.¹⁶ Bundan dolayı nisyanın hükümlere etkisi Allah hakkını ilgilendiren durumlarla sınırlandırılmıştır. Buna göre kişinin Allah hakları çerçevesinde, yasaklanmış olan bir fiili unutarak işlemesi durumunda nisyanın geçerli mazeret sayılması gerektiği ifade edilmiş olsa da yasaklığın hatırlanmasına imkân vermeyecek biçimde ve tabii nedenlerle yasak fiile yönelme hali çok nadir gerçekleştiğinden nisyanın cezai hükümlere tesir etmeyeceği¹⁷ kabul edilmiştir.

Allah haklarından sayılan ibadetlerle ilgili birtakım durumlarda sıkça karşılaşılabilen bir durum olan unutmaya, gayr-i iradi ve kasıt unsurunu barındırmayan bir özelliğe sahiptir. İbadetlerin terk edilmesi veya kısmen eksik yapılmasına sebep olan unutmaya nedeniyle kişi bunların uhrevi sorumluluğundan tamamen sorumlu olmasa da hatırladığında terk ettiği ibadeti edâ veya kaza etmek, eksik yaptığı ibadeti de tamamlamak veya yeniden yapmakla mükellef tutulur. Unutmanın hükme etkisi ile ilgili gerek usul kaynaklı ihtilaflar gerekse meselenin özelliği, şartları ve başkaca delillerden dolayı aynı konuda farklı içtihatların bulunduğu görülmektedir. Bazı konularda bir mezhepte bulunamayan çözüm veya çıkış yolu bir diğer mezhepte veya farklı bir içtihatla bulunabilmektedir.

Araştırmada unutmanın usûl ve fîrû-i fıkıh açısından hükümlere etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle nisyanın ehliyet ve haklar bağlamında değerlendirilmesine yer verilmiş, daha sonra fikhî hükümlere etkisi usûl yönünden ele alınmış, ardından ma-

(B.y.,Matbaat'u Cavid Beris, ty.), 329; Abdulkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûlî'l-fikh* (Bağdat, y.y., 1973), 101;

¹⁴ Müktesep arızalar, mükellefin veya üçüncü kişinin irade ve ihtiyarıyla oluşan arızalardır. Bk.Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 329; Zeydan, *el-Vecîz*, 101; Bardakoğlu, "Ehliyet", 10:534-538; Aydın, "Avâriz", 4:108.

¹⁵ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1997), 4:127; Zekiyyüddin Şa'ban, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (Bingazi, y.y., 1955), 281-282.

¹⁶ Dönmez, "Nisyan", 33:144,145.

¹⁷ Abdülkadir Udeh, *et-Teşrî'u'l-cinâî'l-İslâmî* (Beyrut, y.y., 1985), 1: 439-440; Dönmez, "Nisyan", 33:146.

kale boyutunun aşılması adına belli başlı genel örnekler üzerinden fûrû-i fikihta unutmanın hükme yansımaları delilleriyle birlikte sunulmaya çalışılmıştır. Bununla, konu ile ilgili ulaşılan farklı içtihatların ve delillerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırma ile ayrıca unutmanın fikhî hükümlere etkisinin mezhepler arası mukayeseli olarak ayrı ve daha geniş kapsamlı çalışmalara da bir örneklik olması amaçlanmıştır.

Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında, ülkemizde 2013 yılında, daha ziyade ehliyet kavramının ele alındığı ve unutmanın edâ ehliyetine etkisi üzerine muhtasar bir şekilde değinilen bir makale¹⁸ ile 2019 yılında; sadece Hanefi mezhebinin görüşleri ile sınırlı tutulan, ibadetlerde unutmanın hata ve unutma üzerine etkileri üzerine bir yüksek lisans tezi¹⁹ bulunmaktadır. Bunların dışında konuyu doğrudan veya dolaylı yoldan ilgilendiren nısyan vb. gibi kavramlara ait ansiklopedi maddeleri ile bazı Arapça makale ve tezler dışında²⁰ Türkçe olarak unutmanın fikhî hükümlere etkisi ile ilgili, delilleri de içeren mezhepler arası mukayeseli bir çalışma tespit edilememiştir.

A. Ehliyet Açısından Nısyan

Klasik fıkıh ve usûl kitaplarında kişinin birtakım hukukî tasarruflarına hüküm yönüyle etkisinin olması sebebiyle avârîzu'l-ehliyye içerisinde yer alan nısyanın²¹ son dönemlerde, bilgisizlik, yolculuk, küçüklük, yanılma, şaka, ikrâh, hayız ve nifas hali ile birlikte hakiki anlamda ehliyet arızaları arasında olmadığı belirtilmekte²² ve bu görüş günümüz İslam hukukçularının çoğunluğu tarafından da savunulmaktadır.²³

¹⁸ Söz konusu makale için bk. Ahmet Özdemir, "İslâm Hukukunda Unutmanın Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri", *Turkish Studies-International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish* 8-12 (2013), 979-988.

¹⁹ Söz konusu tez için bk. İbrahim Kurt, *Hanefî Mezhebine Göre İbadetlerde Hata ve Unutmanın Etkileri* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁰ Bk. Yahya b. Hüseyin el-Fîfî, *en-Nısyân ve eseruhû fi'l-Ahkâmî's-şer'iyye* (Riyad: Câmi'atu'l İmam Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1395); Muhammed b. Abdullah b. Sa'id el-Hâşimî, *en-Nısyân ve eseruhû fi's-Salâh* (Ürdün: Câmi'atu âli'l-beyt, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Yasir b. İbrahim b. Muhammed el-Hadîrî, "en-Nısyân ve eseruhû fi's-Sıyâm", *Cami'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye* 111 (1438), 233-298; Arif Ahmed Muhammed el-Hucrî, *el-Hatau ve'n-nısyânü fi'l-İbâdât* (B.y., Dâru'l-imân, 1431).

²¹ Neseî, *Keşfu'l-esrâr*, 2:570.

²² Aydın, "Avârîz", 4:108. Ehliyet arızalarından kabul edildiği halde gerçekte ehliyete tesir etmeyen haller ve izahları için bk. Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî*, 2:811-815; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 1:190.

²³ Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî*, 2:811-812; Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Nazariyyetu'l-akd* (Beyrut: y.y., ty.), 346.

Çünkü sayılan bu haller arıza tanımı ile tam olarak örtüşmeyen, hayatın ve kişinin cinsiyetinin tabii seyri içerisinde ortaya çıkan istem dışı durumlardır.²⁴

Örneğin Çalış'a göre herhangi bir vasfın ehliyet arızası kategorisinde değerlendirebilmesi için, arızanın tam edâ ehliyetine sahip olunduktan sonra meydana gelmesi, insan olmanın aslî ve tabii gereklerinden olmaması ve sonradan ortaya çıkan durumun ehliyetin unsurlarında olumsuz bir etki oluşturması gerekir.²⁵

Uzunpostalcı'ya göre de unutmamanın ehliyete tesir eden bir arıza olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Ona göre her ne kadar "unutma" Allah haklarından olan bazı ibadetlerin ifâ edilmesinde bir özür olarak ehliyete etki etse de esas itibarıyla hukukla ilgili konularda bu durumun bir tesiri bulunmamaktadır. Bu yüzden ona göre unutmamanın ehliyet arızalarından sayılabilmesi için hukukla ilgili alanlarda da ehliyete tesir etmesi gerekli olup sadece Allah haklarına ait birtakım fiillerde mazeret kabul edilmesi unutmamanın ehliyet arızalarından olduğu anlamına gelmemektedir.²⁶

1072 | db

Bu bağlamda arızî bir durum olan ve vücûb ya da edâ ehliyetini ortadan kaldıran bir unsur olarak görülmeyen unutmama²⁷, bazı âlimlerce şahsın bir kısım tasarruf ve fiillerinden sorumlu tutulmaması yönüyle ehliyet arızaları içerisinde değerlendirilmiştir. Buna karşılık bazı âlimler tarafından ise, insanın aklına, bedenine veya herhangi bir şekilde hukukî durumuna tesir etmediği göz önünde bulundurularak -birtakım şartlarla ibadetlerin yerine getirilmesi noktasında mazeret sayılması dışında- nisyan, avâriz arasında görülmemiştir.²⁸ Fakat netice itibarıyla unutmama, özellikle de ibadetlerle ilgili konularda mazeret olarak değerlendirilmekte ve hükmün değişmesine de sebep olabilmektedir.

B. Haklar Açısından Nisyan

Fıkıhta unutmamanın dinî ve hukukî sonuçları Allah-kul hakkı ayrımı yapılarak incelenmektedir.²⁹ Allah hakları kapsamındaki konularda

²⁴ Bardakoğlu, "Ehliyet", 10:538.

²⁵ Halit Çalış, *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi* (Konya: Adal Ofset, 2004), 126-127.

²⁶ Mustafa Uzunpostalcı, "İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 72.

²⁷ Zeydan, *el-Vecîz*, 105.

²⁸ Uzunpostalcı, "İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler", 71.

²⁹ Bardakoğlu, "Ehliyet", 10:539.

unutma bazı istisnalar dışında mazeret olarak değerlendirilirken³⁰ kul haklarını ilgilendiren konularda ise özür olarak kabul edilmemiştir.³¹

1. Allah Hakları Bağlamında

Unutma, Allah hakları konusunda belli şartlarda mazeret olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki, kişinin yaptığı işi hatırlatacak bir durumun bulunması ve unutarak işlediği fiile onu sevk eden bir şeyin olmaması şartlarıyla kendi kusur, gaflet ve ihmali sonucu ortaya çıkmışsa bu durumda unutma Allah haklarında mazeret olarak kabul edilmez.³² Söz konusu durumlarda unutanın işlediği fiile göre hüküm verilir. Fakat kişiden kaynaklanmayan veya hatırlamayı sağlayacak şartların bulunmaması durumunda unutma mazeret olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda unutma, Allah haklarında diyanî açıdan ve bazı ibadetlerin dünyevi hükmü konusunda özür olarak kabul edilmiştir. Örneğin, bir kimse oruçlu iken, unutarak bir şey yese veya içse, bundan dolayı orucunu kaza etmesi gerekmez.³³ Bu durumda olan kişi orucunu tamamlar. Hz. Peygamber de: “Oruçlu kimse, unutarak yer veya içerse, orucunu tamamlasın. Çünkü onu Allah yedirmiş ve içirmiştir”³⁴ buyurmuştur. Yine hayvan kesiminde (tezkiye) besmele çekilmesinin unutulması, ittifakla hayvanın etini haram kılmaz.³⁵

³⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul, y.y., 1985), 1:231; Zeydan, *el-Vecîz*, 105.

³¹ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 4:276; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-esrâr*, 4:276.

³² Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-marife, 1989), 3:98; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl* 1:331; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-esrâr*, 4:276-277.

³³ Ebu Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 341; Zeydan, *el-Vecîz*, 82.

³⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmi'u's-Şâhîh*, nşr. Züheyr b. Nasr (B.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422), “Savm”, 26; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Mısır: Matba'atu İsâ el-Halebî, 1374), “Sıyam”, 171.

³⁵ Tezkiye esnasında kasten besmele çekilmemesi Hanefilere göre En'am Sûresi 121. âyette; 'Allah'ın adının anılmadığı hayvanların etinin yenilmemesine ve bunun fık olarak nitelendirilmesine' yönelik nehiyden dolayı hayvanın etini haram kılarken, Şafîilere göre ise ister unutarak ister kasıtlı besmele çekilmemesi hayvanın etini haram kılmaz. Şafîilerin gerekçesi ise Hz. Peygamber'in; “Keserken Allah'ın adını anmış olsun veya olmasın, Müslümanın kestiği helaldir” (İbn Mace, “Zebâih”, 3) hadisi ile Allah'ın isminin her an müminin kalbinde olması ve ehl-i kitabın besmeleyi terk ettikleri halde yiyeceklerinin Mâide Suresi 5. âyete göre Müslümanlar için 'mübah/helal olarak' bildirilmesidir. Hanefiler söz konusu âyetin umum hükmünü, -zanninin kat'iyi tahsise uğratamayacağından hareketle- haber-i vahid kategorisindeki hadis ile tahsis etmemişlerdir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 11:236; Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410), 2:227; İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî el-Fîruzâbâdî, *el-Mühezzeb fi Fikh'il-İmam eş- Şafîî* (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1379), 1:259; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 8:119;

Fakat bazı durumlarda unutmama Allah haklarında da mazeret olarak kabul edilmemiştir. Örneğin, bir kişi unutarak farz namazı kaçırmış olsa, şahsın üzerinden namaz yükümlülüğü düşmeyip daha sonra namazı kaza etmesi gerekir.³⁶ Çünkü unutmadan dolayı edâ edilemeyen bir namazın yeniden kılınması gerektiği hadiste de³⁷ bildirilmiştir. Namazın vaktinde edâ edilmemesi durumunda unutmama, uhrevî açıdan ise bir özür olarak değerlendirilmiştir. Yine bir kimse namazın farzlarından birisini/birkaçını unutarak namazını tamamlamış olsa veya namazda olduğunu unutup bir şey yese, içse bu kimsenin kıldığı namazı iade³⁸ etmesi gerekir. Bundan sonra namazına devam ederek onu tamamlayamaz. Bu durumlarda unutmama mazeret olarak kabul edilmemiştir.³⁹ Çünkü namaz, unutarak yeme içme konusunda oruç gibi değerlendirilmemiştir. Namazda olma durumu, onu edâ eden kişi için oruç halinden daha çok hatırlatıcı konumdadır. Fakat kişi unutarak namazın farzlarından birini geciktirmiş, vaciplerinden birini terk ya da tehir etmiş olsa yahut kaç rekat kıldığını unutup güçlü bir kanaat kendisinde oluşmamışsa namazın sonunda sehiv secdesi ile bu gibi durumları telafi edebilir. Sehiv secdesi gerektiği halde yapılmamış ise namaz kerahetle beraber makbuldür, iade edilmesi gerekmez.⁴⁰

1074 | db

Emir-nehîy noktasında konuya bakıldığında ise; emredilen fiillerin unutulması uhrevî sorumluluğu düşürse de hatırlandığında yapılması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'in unutarak namaz vaktini geçiren kimselere, hatırladığı zaman o namazı kılmasını emrettiği hadis,⁴¹ unutilan emrin, hatırlanınca yerine getirilmesi gereğini ortaya koyar. Fakat unutilarak kaçırıldığında aynen edâsı mümkün olmayan Cuma namazı gibi durumlarda ise yerine öğle namazı edâ edilerek sorumluluk ortadan kalkar.

İtikâfta ya da hacda ihramlıyken nehyedilen bir fiilin işlenmesi durumunda ise unutmama uhrevî sorumluluğu ortadan kaldırmakla beraber çoğunluğun görüşüne göre dünyevî açıdan da sonuç terettüp eder. Bu

³⁶ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 2:1153.

³⁷ Söz konusu hadis: "Kim bir namazı unuttur veya ondan gafletle uyuya kalırsa, onu hatırladığı zaman hemen kılınsın. Onun bundan başka bir kefareti yoktur..." şeklinde-dir. Bk. Buhari, "Mevâkîtu's-salât", 37; Müslim, "Mesâcid", 315.

³⁸ Fıkıhta iâde, edâ edilen bir ibadetin taşıdığı herhangi bir eksiklikten dolayı vakti içinde tam ve doğru olarak yeniden yapılmasını belirten bir terimdir. Bk. Bardakoğlu, "İâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19:227.

³⁹ Ebu Zehra, *Usûlü'l-fıkh*, 319.

⁴⁰ Ömer b. Abdülazîz b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr fi şerhi Tenviri'l-ıbsâr* (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1992), 2:562, 563.

⁴¹ Buhari, "Mevâkîtu's-salât", 37; Müslim, "Mesâcid", 315; Serahsî, *el-Mebsût*, 1:226.

durum daha sonra işlenen yasak fiilin durumuna göre ceza⁴², sadaka⁴³, kaza⁴⁴ ya da kefâretle⁴⁵ telafi edilir.

İtikâf ve ihram yasaklarında hata ve unutmama, hüküm açısından kasıt ile aynı kategoride⁴⁶ değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hac için ihrama giren kişinin, Arafat vakfesine kadar geçen süre içerisinde ihramlı olduğunu unutarak eşiyile birlikteliği halinde ekser fukaya göre⁴⁷ hac ifsâd olur.⁴⁸ Çünkü namazda konuşan kimsenin durumunda olduğu gibi ihramlı olma hali burada hatırlatıcı konumdadır ve bu durumda unutmama geçerli bir mazeret olarak değerlendirilmemiştir. Yine kişinin itikâfta olduğunu unutarak eşiyile beraberliği halinde çoğunluğun görü-

⁴² Örneğin, ihramlı olan kişi saçlarını traş etmeden ya da kısaltmadan ister unutarak ister kasıtlı olarak ihramdan çıksa bu kişiye ceza kurbanı gerekir. Çünkü ihramdan çıkabilmek için saçların kısaltılması ya da traş edilmesi gerekir. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudame, *el-Muğnî*, tsh. Muhammed Halil Herrâs (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.), 3:460.

⁴³ İhram yasaklarının unutulması kasıtlı yapılmış gibi kabul edildiğinden ihramlı iken ister unutarak ister kasden bir uzvuna koku süren, birkaç turnağını kesen, kudüm tavafını abdestsiz veya üç şavtını eksik yapan kişi, bu durumları hatırladığında ceza olarak sadaka öder. Bk. Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.), 72-73.

⁴⁴ Örneğin hac için ihrama girdikten sonra unutarak Arafat vakfesini kaçırın kişi, umre yaptıktan sonra ihramdan çıkar ve daha sonra haccını kaza eder. Bk. Siracü'ddin Ömer b. İbrâhîm b. Nüceym, *Nehru'l-fâik şerhu Kenzü'd dekkâik* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2:160.

⁴⁵ Örneğin Hanefilere göre hacda iken kişi Arafat'ta vakfeden önce ihramlı olduğunu unutarak eşiyile beraber olsa her ikisinin de haccı fâsit olur, üzerlerine kefâret (dem) gerekir. Ayrıca daha sonraki yıllarda hac kaza edilir. Bu durum, Arafat vakfesinden sonra olursa hac bozulmaz fakat kefâret olarak her ikisinin de bedene (büyükbaş hayvan) kesmeleri gerekir. Bk. Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, thk. Ebu'l-vefâ el-Afgânî (Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1370), 67; Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mecme'u'l-enhûr fi şerh-i Mülteka'l-ebhûr* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1998), 1:436.

⁴⁶ Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sânâ'i' fi Tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrût: y.y., 1406), 1:195; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 2:543.

⁴⁷ Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere göre hacda Arafat vakfesine kadar geçen süre içerisinde kişinin ihramlı olduğunu unutarak eşiyile birlikte olması halinde hac ifsâd olur. İhramlı iken unutmama, kasıtlı olmuş gibi kabul edilir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 4:121; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2:558; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 72; Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Endülüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-mugtesid* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.) 2:229; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 5:173.

⁴⁸ Şafî'den hacda unutarak cima edilmesinin hükmü konusunda, bu durumun haccı ifsâd ettiği ve etmediği şeklinde iki görüş gelmiştir. Sahih olanın ise bu durumda haccın ifsâd olmadığı ve kefâret gerekmediği yönündeki görüş olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Zekeriyâ Ali Yusuf (Mısır: yy., ty.), 7: 377; 378; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, *el-Veciz fi fikhi'l-Mühezzeb el-İmam eş-Şafî* (Mısır: Matbaatu'l-âdâb, 1317), 1:126.

şüne göre⁴⁹ itikâf bozulur. Bu durumda itikâfın daha sonra kaza edilmesi gerekir.⁵⁰ Çünkü itikâfta olma hali, kişiye bunu hatırlatıcı bir durum⁵¹ olarak değerlendirilmiş ve söz konusu durumda unutmama, dünyevi hüküm açısından mazeret olarak görülmemiştir.

Yeminin bozulması ve adağın yerine getirilmemesi durumlarında da unutmama dünyevî hüküm açısından bir özür olarak görülmemiştir. Örneğin; "Falancanın evine gitmeyeceğim" şeklinde yemin eden kişi, unutarak o eve gitmiş olsa yemini bozulmuş olur ve bu durumda yemin kefâreti gerekir.⁵² Yani unutmama sebebiyle kişi kefâret yükümlülüğünden kurtulamaz. Yine; "belirli olmayan bir ayda peş peşe oruç tutmayı nezreden (adayan) kişi unutarak bir gün iftar etmiş olsa peş peşe olma vasfı yitirildiği için adak orucuna yeniden başlaması gerekir."⁵³

Sonuç olarak yemin ve adak konusunda unutmamanın dünyevi açıdan hükme herhangi bir tesirinin olmadığı görülmektedir.

2. Kul Hakları Bağlamında

Her ne kadar unutmama, bazı ibadetlerin yerine getirilmesinde mazeret olarak ehliyeteye tesir etse de kul hakkını ilgilendiren konularda uhrevî sorumluluk açısından mazeret olarak görülmele beraber adalet ve maslahat prensibi gereği⁵⁴ hukukî sonuç açısından geçerli bir mazeret olarak kabul edilmemiştir.⁵⁵

Bu bağlamda unutmama, şahsın aleyhine gerçekleşecek bir yükümlülüğe ya da borçlara engel teşkil eden bir sâik olarak değerlendirilmez. Örneğin bir kimse arkadaşına ait olduğunu unutarak yanında emanet

⁴⁹ Hanefi, Maliki ve Hanbelilere göre itikâfta olan kişinin unutarak da olsa eşyle birlik-teliği durumunda; Bakara Suresi 187'de geçen: "mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın..." meâlindeki âyet gereği itikâf bozulur. Şafîilere göre ise unutarak ilişkide bulunan itikâflı kimsenin hükmü, unutarak cima eden oruçlu kimsenin hükmü gibi değerlendirilmiş olup bu durumda itikâf bozulmaz. Hz. Peygamber'in unutan kişiden yükümlülüğün kaldırıldığına dair hadis, Şafîilerin bu sonuca ulaşmalarında etkili olmuştur. Bk. Kâsânî, *el-Bedâ'î* 3:31; Şihabüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Kârâfi el-Maliki, *ez-Zahîre fî'l-fikh*, thk. Muhammed Haccî-Sa'id A'râb vd. (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994), 2:544; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 3:196; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1:356.

⁵⁰ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2:447, 450.

⁵¹ Burhânüddin Ali b. Ebû Bekir Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Yusuf Talâl (Beyrut: Daru ihyâit-turâsî'l-'Arabî, ty.), 1:130; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhûr*, 1:380.

⁵² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 213; Serahsî, *el-Mebsût*, 9:17.

⁵³ Abdullah b. Muhammed b. Süleyman Şeyhzâde Damad Efendî, *Mecme'ul enhûr fi şerh-i Mülteka'l-ebhûr* (B.y., Dâru ihyâit-turâsî'l-'Arabî, ty.), 1:254.

⁵⁴ Pezdevî, *Kenzül-vusûl*, 1:331-332.

⁵⁵ Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-esrâr*, 4:276.

olarak bulunan bir malı kendisinin olduğunu zannederek zarar verse ya da telef etse onu tazmin etmekle yükümlüdür.⁵⁶

Yine unutarak borcunu zamanında ödemeyen bir kişi borcun ertelenmesinden kaynaklanan sorumluluktan kurtulamaz. Aynı şekilde kişi, herhangi bir suçu; ‘unutarak işledim’ şeklinde mazeret ortaya koysa hukuki açıdan bu durum geçerli bir mazeret olarak kabul edilmez. Unutmanın kul hakları bağlamında hukukî sonuç açısından herhangi bir tesirinin bulunmadığı örnekleri çoğaltmak mümkündür.

C. “Usûl” Açısından Nisyan

Unutmanın geçerli bir mazeret olması, fiilin dünyevî ya da uhrevî sonucuna etkisiyle ilgilidir. Özellikle Hz. Peygamber’in: «*Şüphesiz Allah, ümmetinden hata, unutma ve üzerine zorlandıkları-ikrah altında yaptıkları fiiller kaldırmıştır*»⁵⁷ şeklindeki hadisin yorumundaki farklılıklar nisyanla ilgili hükümlerin teorik temeliyle ilgili tartışmalarda öncelikli bir yere sahiptir. Hata, nisyan ve ikrah altında yapılan fiillerde ümmetten kaldırılan veya bağışlanan unsur sadece uhrevî sorumluluk mu yoksa hem uhrevî hem dünyevî sonucun mu kaldırıldığı konusu fukahâ arasında ihtilafıdır. Hadiste bildirilen unsurların bizzat kendilerinin kaldırıldığı yönünde bir anlama hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü vakiada bazen hata, unutma ve tehdidin gerçekleştiği müşahede edilmektedir. Dolayısıyla delâletü'l-iktizâ⁵⁸ kuralı gereği aklen ve şer'an sağlıklı anlaşılabilmesi için ilgili nassa takdir yapılması gerekli olup, “umûmü'l-muktezâ” esasını benimseyen Hanefilerin dışındaki usulcülere göre hadise حَكْم (hüküm) takdir edilmek suretiyle bu ifade her iki tür sonucu da (dünyevî, uhrevî) kapsamaktadır.⁵⁹ Hanefi usulcülere göre ise dünyevi hüküm konusunda bir etkisi bulunmaksızın

⁵⁶ Zeydan, *el-Vecîz*, 105, Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, 1:231; Dönmez, “Nisyan”, 33:145.

⁵⁷ Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (B.y., Dâru İhyâi't-turâsi'l 'Arabî, 1975), “Talak” 16.

⁵⁸ Delâletü'l-iktizâ terim olarak, ‘hukukî açıdan ya da akli yönden geçerli olabilmesi için, lafzın harici bir manaya delâlet etmesi’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre delâletü'l-iktizâ, sözün aklen ve şer'an doğru anlaşılıp hüküm ifade edebilmesi için belli bir takdir yapılp lafzın söylenen kısmının takdir edilen, yani meskûtün anha delalet etmesi anlamına gelir. Bu durumda takdir edilen manaya ‘muktezâ’ (sözün gereği), bu yolla sabit olan hükme de ‘muktezânın hükmü’ denir. Umûmu'l-muktezâ ise; iktizânın delaletinin muhtemel manalardan her birisine aynı anda delâlet etmesidir. Bk. Mes'ûd b. Ömer Teftezânî, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li metni't-Tenkîh*. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, ty., 1:257. Serahsi, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarabad, y.y., ty.) 1:248.

⁵⁹ Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmecûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 10:228; Mustafa Sa'id el-Hîn, *Eseru'l-ihtilâf fi'l-Kavâidi'l-usûliyye fi İhtilâfi'l-fukahâ* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 155.

burada kaldırılan şey, günah/uhrevî sorumluluktur.⁶⁰ Bu yüzden ibareye اثم (ism/günah) takdir edilmelidir. Onlara göre kaldırılan sorumluluk hüküm yönüyle değil uhrevî sonuçla sınırlı olur.⁶¹

Bazı usulcüler aklen takdir edilen şey için delâletü'l-iktizâ yerine mahzuf veya muzmar terimlerini kullanırlar. İktizanın delâletini ise sadece hukuken takdir gerektiren delalet olarak kabul ederler.⁶² Hanefilerden Serahsî'ye göre söz konusu hadisteki durum iktizâ ile delalet olmayıp lugavi bir haziftir.⁶³ Ona göre muktezâ dil açısından değil, şer'î açıdan sabit olan durumdur.⁶⁴ Çoğunluk Hanefi uleması da Serahsî gibi düşünmüş ve iktizâ ile hazfın farklı şeyler olduğundan hareketle umûmü'l muktezâyı benimsememişlerdir.⁶⁵

Usulcüler Şafiî'nin (ö.204/820) delâletü'l-iktizânın umum ifade edeceği görüşünde olduğunu nakletmektedirler.⁶⁶ Dolayısıyla Şafiîler de aynı görüşü⁶⁷ benimsemişlerdir. Bunun sonucu olarak, (hac ve umre ibadetlerinde ihramlı için nehyedilen hususlarla ilgili kasıt ve sehvin, hata ve nisyanın eşdeğer olması durumu hariç⁶⁸) ikrah altında, hata ya da unutma ile meydana gelen alışveriş, nikah, talak gibi tasarruflarının hukuken geçerli olmayacağı⁶⁹ ifade edilmiştir. "Nisyanın Hükümlere Etkisi İle İlgili Örnekler" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alacağı-

⁶⁰ Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nuceym el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997), 3:428.

⁶¹ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debbûsî *Takvîmü'l-edille fî Usûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmîyye, 2001), 136-137.

⁶² Teftezânî, *Şerhu't-Telvîh*, 1:257, 1:579; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*:1:398.

⁶³ Serahsî, *el-Usûl*, 1:248.

⁶⁴ Serahsî, *el-Usûl*, 1:251-252.

⁶⁵ Alaeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fî Netâici'l-ukûl*, thk. Abdülmelek b. Abdurrahman Sa'd (Mekke: Cami'atü Ümmü'l-kurâ, 1984), 1:579; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*; 1:398.

⁶⁶ Muhammed b. Abdülcebbâr es-Sem'ânî, *Kavâtü'l-edille fî Usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed (Riyad: Mektebu't-tevbe, 1998), 2:63; Bedrüddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fî Usûli'l-fıkh*, nşr. Ömer Süleyman el-Eşkar (Kahire: Dâru Safve, 1992), 3:156; Teftezânî, *Şerhu't-Telvîh*, I:257.

⁶⁷ Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed b. Mahmud ez-Zencânî, *Tahricü'l-fürû' 'ale'l-Usûl*, thk. Muhammed Edib Salih (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982), 279- 280; Sem'ânî, *Kavâtü'l-edille*, 2:63-65.

⁶⁸ Zahirilerin dışındaki mezhepler, hac ve umre ibadetlerinde ihramlı için nehyedilen hususlarla ilgili kasıt ve sehvin, hata ve nisyanın eşdeğer olması noktasında Hanefilerle aynı görüşü paylaşırlar. Örneğin ihramlı bir kişinin hatayla veya unutarak av hayvanı öldürmesi durumunda Zahiriler hariç cumhura göre ceza vardır. Onlara göre bu durumda kasıt ile hata ve unutma arasındaki tek fark uhrevî açıdandır. Bk. İbn Rüşd, *Bidayetü'l -müctehid*, 2:211; Yunus Apaydın, "Hata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16:441.

⁶⁹ Muzafferüddin Ahmed b. Ali İbnu's-Sa'âtî, *Nihâyetü'l-vusûl ilâ 'İlmî'l-usûl*, thk. Sad b. Garir (Mekke: Camiatu Ümmü'l-kurâ, 1985), 1:549.

mız ‘namazda iken unutarak konuşulmasının namazı fâsit kılıp kılma-
dığı’ konusu da farklı deliller bulunmakla beraber fukahâ arasında bu
kapsamda değerlendirilmiştir. Şafiî mezhebine göre unutarak kısa süre-
li namazda konuşan kimsenin namazı bozulmaz.⁷⁰ Şafiîler, söz konusu
hadiste kaldırılan sorumluluk için âmm ‘hüküm’ lafzını takdir ettikleri
için muktezâyı hem dünyevî hem de diyanî hükmü içerecek şekilde
yorumlamışlardır. Bu yüzden namazda unutarak kısa süreli konuşan
kimsenin namazı fâsit olmayıp, uhrevî açıdan da herhangi bir sorumlu-
luğu bulunmamaktadır.⁷¹ Umûmü’l-muktezâ ilkesini benimsemeyen
Hanefilere göre ise söz konusu hadiste kaldırılan uhrevî hüküm olduğu
için kasten, hata ile ya da unutarak, az veya çok konuşmayla namaz
bozulur. Fakat kişi bundan dolayı uhrevî açıdan sorumlu tutulmaz.⁷²

Yine Şafiîler, umûmü’l-muktezâ ilkesi gereği; erkeğin, eşinin boş
olmasını kendi yapacağı bir fiilin gerçekleşmesi şartına bağladıktan
sonra unutarak bu eylemi gerçekleştirmiş olması halinde talakın ger-
çekleşmediği görüşündedirler.⁷³

Hanefiler, unutarak yiyip içen kişinin orucunun bozulmamasını as-
la/kıyasa göre değil istihsân kuralına göre vermişlerdir.⁷⁴ vermişlerdir.
Çünkü rükun ortadan kalktığında ibadet fâsit olur. Orucun rüknu olan
yeme, içme ve orucu bozan şeylerden kaçınma (imsak) unutarak orta-
dan kalkmıştır. Bu durumda kural olarak orucun bozulması gerekir.
Genel kural (kıyas) bu şekilde olmakla beraber Hanefiler, Hz. Peygam-
ber’in unutarak yiyip, içen kişinin orucunun bozulmayacağı şeklindeki
hadisi⁷⁵ (özel delil) sebebi ile istihsânen orucun bozulmadığı, dolayısı-
yla kaza ve kefâretin de gerekli olmadığı⁷⁶ hükmünü varmışlardır.

Hanefiler burada özel nas sebebiyle genel kuralın dışına çıkmışlar
ve unutarak yiyip, içen kişinin orucunun bozulmayacağı hükmüne nas-
sın ibaresi metodu ile ulaşmışlardır. Yine kişinin Ramazan’da oruç ol-

⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebir*, 2:178.

⁷¹ Umûmü’l-muktezâ görüşünü benimseyen Şafiîler; itikâfta iken unutarak ilişkiye giril-
mesi ya da itikafa girilen yerden dışarı çıkılması durumunda itikafın bozulmayacağı
hükmünü de nisyanın hükmünün kaldırdığı yönündeki hadis bağlamında vermişler-
dir. Bk. Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:355, 356.

⁷² İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 2:3-4.

⁷³ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc ilâ Ma’rifeti me’ânî
elfâzi’l-Minhâc*, nşr. Muhammed Halil İtânî (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1997), 4:523;
Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 7:36.

⁷⁴ Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvahid b. Hümâm es-Sivasî, *Fethu’l-kadîr li ‘aczi’l-
fakîr*. (Beyrut: Dâru’l fikr, t.y.), 2:62; Serahsî, *el-Mebsût*, 3:65; Merginânî, *el-Hidâye*,
1:147.

⁷⁵ Buhari, “Savm”, 26; Müslim, “Sıyâm”, 171.

⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3:65.

duğunu unutarak eşiyile birliktelik durumunda da oruç bozulmaz.⁷⁷ Hanefiler bu sonuca ise unutarak yeme-içme hükmüne kıyasla değil, kıyasa/genel kurala aykırı olarak gelen hadisin delaleti yoluyla ulaşmışlardır. Zira hadis ibaresi ile unutarak yeme-içmeyi kapsıyorsa da delâleten oruçlu olduğunu unutarak birlikteliği de kapsıyor olmalıdır.

Burada Hanefilerin aslı/kıyası terk etmelerinin sebebi, nassın asla/kıyasa aykırı olarak gelmesinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla bu durumda kıyasın işletilmesi uygun değildir. Zikredilen durumlar oruçlu iken unutarak yiyen, içen veya ilişkide bulunan kişinin durumunda kasıt unsurunun dikkate alındığına delildir. Çünkü birey orucu bozma kastında olmaksızın yemiş, içmiş veya ilişkide bulunmuştur. Salt sebep-sonuç ilişkisi içerisinde olaya bakıldığında esasen orucun bozulması gerekir. Ancak söz konusu durumlarda bireyin kastının bulunmaması ve bunların unutmama sonucu meydana gelmesi orucun bozulmamasını gerektirmektedir. Nitekim ulaşılan bu sonuç hadisle de teyit edilmiştir. Namaz ile oruç bu çerçevede kıyaslanacak olursa namazda olma hali kişinin namazda olduğunu unutmamasına engel teşkil eder. Oruçta ise kişinin oruçlu olduğunu unutmamasına mani bir durum söz konusu değildir. Aslında orucun bu konuda namazdan ve sair ibadetlerden farklı olmasının nedeni; diğer ibadetlerin aktif fiille edâ edilmesi iken orucun pasif fiille yerine getirilmesindedir. Başka bir ifadeyle, diğer ibadetlerde bir şey “yaparak” söz konusu ibadet edâ edilirken, oruçta ise, bir şey “yapmayarak” ibadet yerine getirilmektedir. Dolayısıyla oruçta pasif fiil olduğu için unutmama daha mümkün hale gelmekte ve bunun sonucu olarak da unutmama mazur görülmektedir.

Şafîlilere göre de oruçlu olduğunu unutarak yiyip içmek ve birliktelikte bulunmak orucu bozamaz. Dolayısıyla kaza ve kefâret gerekmez.⁷⁸ Şafîiler ise aynı sonuca umûmü'l-muktezâ ilkesi gereği ulaşmışlar ve “ümmetimden hata, unutmama.... kaldırılmıştır”⁷⁹ hadisinde ‘hüküm’ lafzını takdir ederek, kaldırılan sorumluluğu hem hukukî hem de diyanî hükmü içerecek şekilde yorumlamışlardır.

Hanbelilere göre ise, unutarak yemek içmek orucu bozmazken, birliktelik durumunda bu durum kasıtlı yapan kimse gibi değerlendirilir ve oruç bozulur. Dolayısıyla bu durumda hem kaza hem de kefâret

⁷⁷ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerh-i Gureri'l-ahkâm* (B.y, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, ty.), 1:206; Bedruddin Mahmud b. Ahmet el-'Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Muhammed Reşid Râmefûrî (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2009),3:301.

⁷⁸ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 2:179.

⁷⁹ İbn Mâce, “Talak”, 16.

gerekir.⁸⁰ Çünkü ilgili rivayette⁸¹ Hz. Peygamber, bu fiili işleyen kişiye bunu kasıtlı yapıp yapmadığını sormamış, unutma ile kasıt durumunu ayırmamış ve kefâreti emretmiştir. Şayet Hz. Peygamber bu olayda ikisini hüküm olarak ayırsaydı kasıtlı mı unutarak mı olup olmadığı durumunu kişiye sorup ona göre bir hüküm verirdi. Hz. Peygamber'in yanına gelen kişinin; "helak oldum" şeklindeki sözü ise unutarak olsa bile ilişkide bulunduğu için orucunun ifsât olduğunu düşünmesine de hamledilebilir.⁸² Dolayısıyla Hanbelilerin, oruçlunun unutma durumunu yeme, içme noktasında özür olarak kabul ettikleri fakat birliktelik durumunda ise bunu mazeret olarak değerlendirmedikleri görülmektedir.

Maliki fakihî İbn Arabî ise; "Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi bundan sorumlu tutma"⁸³ ve "ümmetimden hata, unutma... kaldırdı" hadisinden⁸⁴ hareketle unutma veya hata sonucu gerçekleşen fiillerin hüküm konusunda lağvolmasını doğru bulmamış ve zikredilen âyetin: "İçinizdekini açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah sizi ondan hesaba çeker."⁸⁵ mealindeki âyetle sabit olan uhrevî sorumluluğu ortadan kaldırmak için geldiğini, söz konusu hadisin ise sahih olmadığını⁸⁶ dolayısıyla bunda hiçbir delil bulunmadığını⁸⁷ ifade etmiştir. Bu görüşün bir uzantısı olarak Malikiler, Ramazan ayında oruçlu olma halinin unutulurak yiyip-içmek ve birliktelik durumunda genel kurala uyularak orucun bozulacağı fakat kefâret değil sadece kaza gerekli olacağı⁸⁸ görüşündedirler. Çünkü kefâret günahı kaldırmak için bir çeşit cezadır ve unutan kimse bundan hâlf olduğundan onu cezalandırmak genel ilkelere aykırı bir durumdur.⁸⁹ Malikilerin burada unutilan namazın kaza edilmesi ile namazda unutarak konuşulduğunda namazla bağdaşma-

⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3:135; Mansur b. Yunus el-Behûtî, *Keşşâfü'l-kına' 'an metni'l-İknâ'* (Beirut: y.y., 1982), 2:324.

⁸¹ Buhari "Savm" 30; Müslim, "Siyam", 81.

⁸² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3:136.

⁸³ el-Bakara 2/286.

⁸⁴ Hadisin rivayetleri için bk. İbn Mâce, "Talak", 16; Buhari, "Talak", 1, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Cevher en-Neki' (Haydarâbad: Maârifü'n-nizâmiyye), 1344, 6:84, 7:356-357.

⁸⁵ el-Bakara 2/284.

⁸⁶ Şâtîbî (ö.790) de hadisin senedinin sahih olmamakla beraber anlamı üzerinde ittifak edildiğini söyler. Söz konusu hadis aynı manayı ifade etmek üzere farklı lafızlarla birçok yoldan rivayet edilmiştir. Bk. Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi 'Usûli'ş-şer'â*, thk. Muhammed el-İskenderânî (Beirut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 2008), 80.

⁸⁷ Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Abdülkadir 'Atâ (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 1:265, 348.

⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müçtehid*, 2:53.

⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müçtehid*, 2:54.

yan bir durum olmasından hareketle namazın bozulması hükmüne kıyasla, oruçlu iken unutarak yeme, içme ve beraberlik durumlarında da orucun bozulacağı sonucuna ulaştıkları görülmektedir.

D. “Fürû” Açısından Nisyanın Hükümlere Etkisi İle İlgili Örnekler

Konuya fürû-i fıkıh açısından bakıldığında unutmamanın birtakım konularda hükümlere etkisinin olduğu ve fukahânın bu durumu göz önünde bulundurup, farklı delil ve kriterlerle de görüşlerini destekleyerek içtihatla buldukları görülmektedir. Bu bağlamda genel bir fikir vermesi adına birtakım örnekler üzerinden unutmamanın hükme yansımaları ile ilgili fukahânın ulaştıkları farklı görüş ve deliller ele alınmıştır.

1. İmamın Abdestsiz Ya da Cünüp Olduğunu Unutmasının Cemaatin Namazına Etkisi

Abdestsiz ya da cünüp olduğunu unutan imamın ve arkasında namaz kılan kişilerin namazının geçerliliği konusu fukahâ arasında ihtilafıdır. Bu durum, mezhepler arasında daha ziyade; "imamın arkasında namaz kılan kişi kendi namazını mı yoksa imamın namazını mı kılar" şeklindeki ihtilafın kaynağıdır. Şöyle ki Hanefilere göre böyle bir durumda hem imamın ve hem de arkasında namaz kılan kişilerin namazları geçersizdir. Bu durum ister namaz içerisinde ister sonradan fark edilsin, imamın da cemaatin de (vakit çıkmadan hatırlanıp hatırlanmaması durumuna göre) namazı iade ya da kaza etmeleri gerekir.⁹⁰ Çünkü Hanefilere göre me'mûmun namazı, sıhhat ve fesat yönünden imamın namazına tabidir. İmamın namazı fâsit olduğunda ona uyanların namazı da fâsit olmuş olur. Zira Hz. Peygamber; 'imam zâmindir (sorumluluğu üstlenendir) buyurmuştur.⁹¹ Dolayısıyla aslolan muktedînin, imamın namazının fâsit olduğuna kâni olması durumunda kendi namazının da fâsit olduğudur.⁹²

Maliki ve Hanbelilere göre bu durum namaz esnasında fark edilirse hem imam hem de cemaat için iade gerekir. Namazdan sonra fark edilmesi halinde ise sadece imama iade gerekir.⁹³ Leys b. Sa'd ise söz konusu durumun namaz vakti çıkmadan hatırlanması halinde hem imam hem de cemaatin namazı iade etmesi gerektiğini, vakit çıktıktan

⁹⁰ Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, 31; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2:199,200.

⁹¹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 47.

⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 1:216; Yusuf b. Abdullâh b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkâr câmi' li-Mezâhibi fukahâ 'il-emşâr ve 'Ulemâ 'il-aqtâr*, thk. Muhammed Emin Kal'acî (Mısır: Dâru'lveğâ, 1356), 3:118.

⁹³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 3:117, 118; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1:777.

sonra durumun fark edilmesi halinde ise cemaatin namazı yeniden kılmalarının gerekli olmadığı⁹⁴ görüşündedir.

Şafiîlere göre de imam abdestsiz ya da cünüp olduğunu unutarak namaz kıldırması olsa cemaatin namazı geçerli fakat imamın namazı geçersiz olur. Zira cemaatin namazının sahih olması, imamın namazına bağlı olan bir durum değildir. Bu yüzden namaz kıldırdıktan sonra abdestsiz ya da cünüp olduğunu hatırlayan imamın namazı geçersiz fakat cemaatin namazı ise hükmen geçerli olur. Çünkü hüküm ve edâ bakımında imam da muktedî de kendi namazını kılmıştır. İmamla muktedî arasında bu yönüyle bir müşareketten bahsedilemez.⁹⁵ Muktedînin namazı, namazda iken gaflet ve unutkanlık halinin uzaklaştırılması açısından ihtiyat gereği görünen (zahir) fiiller dışında imamın namazına bağlı değildir.⁹⁶

Şafiîlerde muktedî imamın arkasında kendi namazını kıldığı için cemaatle kılınan namazlarda muktedî kıraat yapmazsa namazı sahih olmaz⁹⁷. Şafiîler, bu gerekçeyle⁹⁸ çocuğun arkasında muktedînin namazının da sahih olduğunu⁹⁹ ifade ederler.

Şafiîler ayrıca sahabeden Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer'in uygulamalarını da¹⁰⁰ bu konuda delil olarak göstermektedirler. Zira Hz. Ömer, bir gün sabah namazını kıldırdıktan sonra cünüp olduğunu hatırlamış (elbisesinde meni fark etmiş), bunun üzerine namazı iade etmiş, fakat cemaate iade emri vermemiştir.¹⁰¹ Aynı olayın Hz. Osman'ın başından geçtiği ve onun da namazı iade ettiği

⁹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3:114.

⁹⁵ Şafiîler'den Zencânî konuyla ilgili şunları söyler; "imam ve me'mûm arasında bir ortaklık yoktur, bilakis hüküm açısından herkes kendi namazını edâ eder. Bu durum örneklik, model manasındadır. İmama uymak gaflet ve unutkanlık gibi namazdan uzaklaştıran zahir fiillerden korunabilmek itibarı ileler." Bk. Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' 'ale'l-'Usûl*, thk. Mahmud Edip Salih (Dimeşk: Câmî'atu Dimeşk, 1382), 102.

⁹⁶ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû'*, 102.

⁹⁷ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:81; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1:42; Nevevî, *Minhâcu't-talibin ve 'Umdu'tu'l-müftîn*, Mısır: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1388, 11.

⁹⁸ Şafiîler'de sahih olan görüşe göre ister gizli ister açık olsun tüm namazlarda imama uyan me'mûm için her rekatta kıraat yapması gerekir. Bkz. Ebu İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-mârifet, ty.), 15; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:81; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1:42; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3: 322; a.mlf., *el-Minhâc*, 11; Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû'*, 103.

⁹⁹ Bk. Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Ruûsü'l-mesâil beyne'l-Hanefiyye ve'Şafi'iyye*, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1987),166.

¹⁰⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 3:112.

¹⁰¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 3:117.

fakat cemaatin tekrar kılmadığı¹⁰², Abdullah b. Ömer'in de abdestsiz olduğunu unutarak bir gün öğle namazı kıldırıldığı fakat daha sonra bu durumu hatırlayınca kendisinin namazı iade ettiği fakat cemaatin tekrar kılmadıkları¹⁰³ rivayet edilmiştir.

Hız. Ali'nin: "Cünüp olduğunu unutan bir kimse imamlık yapsa ve bu şekilde namazı bitirse ona gusül abdesti almasını ve namazını iade etmesini emrederim. Fakat cemaatin namazlarını yeniden kılmalarını emretmem."¹⁰⁴ şeklindeki sözü de bu konuda delil olarak kullanılmıştır.

Maliki ve Hanbelilere göre bu durumun namaz esnasında hatırlanması halinde namazın hem imam hem de cemaat tarafından iade edilmesi yönüyle Hanefilerle, namazın edâ edilmesinden sonra hatırlanması durumunda ise cemaatin namazı iade etmesinin gerekli olmadığı yönüyle de Şafîilerle benzer yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir.¹⁰⁵

Fakat namaz esnasında bu durumdan cemaatin bilgisinin olup olmaması durumuna göre Şafîilerle aralarında görüş farklılığı bulunmaktadır. Şöyle ki Malik ve Ahmed b. Hanbel'e göre imamın abdestsiz olduğunu unutmasının cemaat tarafından bilinip, bilinmemesi durumu fark etmeksizin hem imamın hem de cemaatin namazı batıl olur.¹⁰⁶ Fakat Şafîî'ye göre bu durumdan şayet cemaatin bilgisi yoksa onların namazı tam olarak yeterli ve tamdır. Çünkü cemaat kendileri için gâib olan bir bilgiyi bilmekle mükellef değildir. Fakat imamın abdestsiz olduğunu unutması hali cemaat tarafından biliniyorsa Şafîî'ye göre de cemaatin namazı ifsat olur. Çünkü onlar imamın abdesti unuttuğunu bile bile kasıtlı olarak namaza durmuşlardır. Böyle bir durumda ise sorumlu olurlar. İmam kendisinin abdestsiz olduğunu bilerek bu şekilde namaz kıldırması halinde kasıtlı olarak bunu yaptığı için uhrevi yönden sorumlu olur.¹⁰⁷ Fakat imam unutarak bu şekilde namazı kıldırılmış olsa bu takdirde günahkâr olmaz.¹⁰⁸

¹⁰² Beyhaki, *es-Sünen*, 1:399.

¹⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1:122, Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslâmî*, 2:199-200.

¹⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1:122; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3:117.

¹⁰⁵ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1:161, 3:116, 117, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1:777.

¹⁰⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 3:118.

¹⁰⁷ Ferdi açıdan konuya bakıldığında ise cünüp olduğunu unutan ve bu şekilde namaz kılan kimse bu durumu hatırladığında önce gusül abdesti alır ve ardından vaktin çıkıp-çıkma durumuna göre namazını iade veya kaza eder. Hayız ve nifas hali devam ederken bu durumunu unutarak namaz kılan veya oruç tutan kadın ise temizlendikten sonra namazını iade etmesine gerek yoktur fakat orucu kaza eder. Çünkü kadın bu durumlarda namaz ibadetiyle sorumlu değildir. Bk. Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 1:78.

¹⁰⁸ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 3:119.

Görüldüğü gibi Şafîî, söz konusu hükmün dayandığı zeminde bireyin kastını öncelemiş ve buna göre hüküm bina etmiştir. Çünkü Şafîî'ye göre burada namazı geçersiz kılan tek başına abdestsizlik ya da cünüplük hali değil, imamın abdestsiz ya da cünüp olduğunun bilinmesi (kast) halinde namazın kılınmasıdır. Dolayısıyla abdestsiz ya da cünüp halinde namaz kılmak yasak olmakla beraber, unutarak bu şekilde namaz kıldırın imamın arkasındaki kimselerin namazı sahih görülmemiştir.

2. Yanında Su Olduğunu Unutan Kişinin Teyemmümle Namaz Kılması

Yolculuğa çıkıp yanında su olduğunu unutan kişi teyemmümle namazını kıldıktan sonra suyun aracı ya da eşyaları arasında olduğunu hatırlasa Ebu Hanife ve Muhammed'e göre vakit çıkmaya bile bu durumdaki kişi namazını iade etmekle yükümlü değildir.¹⁰⁹ Fakat Ebu Yusuf'a göre yolcu olan kişi unutarak teyemmümle namaz kılmış olsa, suyun varlığını hatırladığında vaktin çıkma durumuna göre namazı iade ya da kaza etmesi gerekir.¹¹⁰ Çünkü teyemmümden önce suyun varlığının araştırılması gerekir. Yolculuk hali ise kişiye hatırlatıcı konumda olup suyun varlığına delildir. Bu kişinin durumu, mal varlığı olduğu halde bunu unutup kefâret borcunu oruç tutarak yerine getiren kimsenin durumu gibidir. Dolayısıyla burada suyun unutulması mazaret olarak değerlendirilmez.¹¹¹

Tarafeynin delili: "Rabbimiz hata eder ya da unutursak bizi sorumlu tutma"¹¹² mealindeki âyettir. Bu âyete göre mükellef unutmakla sorumlu tutulmaz. Aynı zamanda böyle bir kimse suyu bulamayan kişi gibi değerlendirilir. Çünkü suyun bulunmasından maksat, onu kullanabilme kudretinin bulunmasıdır. Kullanabilme kudretinin varlığı ise ancak suyun mevcudiyetini bilmek ve onu hatırlamakla mümkündür.¹¹³ Fakat suyu unutup teyemmümle namaza duran, namaz esnasında suyun mevcudiyetini hatırlarsa namazı batıl olur, su ile abdest alır ve namazı iade eder.¹¹⁴

Şafîîlere göre ise yolcu tarafından teyemmümle namaz kıldıktan sonra henüz vakit çıkmadan önce eşyaların arasında suyun mevcudiyete-

¹⁰⁹ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. Mahmud Ebu Dakîka (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.), 1:22.

¹¹⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 16; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1:140.

¹¹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1:22.

¹¹² el-Bakara 2/286.

¹¹³ 'Aynî, *el-Binâye*, 1:544.

¹¹⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1:21.

ti hatırlanacak olsa, namaz iade edilir.¹¹⁵ Şafiîlerin delili; “şayet su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm edin”¹¹⁶ âyetidir. Çünkü Şari’ bu âyette suyun bulunmadığı durumlarda teyemmümü emretmiştir. Halbuki su artık mevcuttur, ayrıca bu durum namaz esnasında suyu bulan kişinin durumu gibi değerlendirilir.¹¹⁷ Söz konusu durumla ilgili Maliki ve Hanbelilerin görüşü de Şafiîlerle benzer doğrultudadır.¹¹⁸

Yolculukta su göz önünde olan bir yerde olup teyemmüm edildikten sonra hatırlanırsa bu durumda ise ittifakla teyemmüm caiz değildir.¹¹⁹ Çünkü eşyaların arasında olan bir şey araştırılmadan unutulabilir iken açıkça görülebilen bir yerde olan şeyin unutulması mazeret olarak görülmez ve bu durumda unutmaya hükümleri geçerli olmaz.

Görüldüğü gibi Ebu Hanife ve Muhammed’in konuyla ilgili verdikleri hüküm kasıt unsurunu dikkate aldıklarına delil teşkil etmektedir. Çünkü bireyin, suyun varlığına rağmen teyemmümle namaz kılma gibi bir gayesi bulunmamaktadır. Suyun varlığını unuttuğu için kişi bu durumda teyemmüm yapma kasdında masumdur. Bu masumiyeti sonucunda kıldığı namazı da iade etme zorunluluğu bulunmamaktadır.

3. Unutarak Namazda Konuşmak

Hanefilere göre tahiyat cümlesini içeren selam hariç ister kasıtlı ister unutarak olsun namazda iken konuşan kimsenin namazı batıl olur.¹²⁰ Tahiyattaki selam dışında kalan sözler ise zikir olarak değerlendirilmediği için bu tür sözleri unutarak telaffuz etmek namazı bozar.¹²¹ Fakat el işareti ile selamın alınması durumunda ise namaz bozulmaz.¹²² Örneğin kişi namazda iken rahatsızlık veren bir durumla karşılaşsa ve: “lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” dese ya da ölüm haberi işitip: “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi raci’ûn” şeklinde karşılık vermiş olsa

¹¹⁵ Şafiî, *el-Ümm*, 1:46; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:41; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1:20; Nevevî, *el-Mecmu’*, 2:289.

¹¹⁶ el-Maide, 5/6.

¹¹⁷ Şafiîlerin bu konudaki delillerinin tafsilatı için bk. Nevevî, *el-Mecmu’*, 2:292, 293.

¹¹⁸ Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Haşiyetu’s-Sâvî ‘alâ Şerhi’s-Sağîr* (B.y.: Daru’l-me’ârif, ty.), 1:326, 327; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1:318.

¹¹⁹ Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Câmi ‘u’s-sağîr ve şeruhû Nâfi’u’l-kebîr* (Beyrut: ‘Âlimü’l kütüb, 1406), 1:77; Kâsânî, *el-Bedâ’î*, 1:49.

¹²⁰ Serahsî, *el-Mebsût* 1:326-327; Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, 62.

¹²¹ Serahsî, *el-Mebsût* 1:327; Merginânî, *el-Hidâye*, 1:66; Kâsânî, *el-Bedâ’î*, 1:538; İbn Abidin, *Reddü’l-muhtâr*, 1:663.

¹²² Damad Efendî, *Mecme’ul enhûr*, 1:119; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1:615; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*; 2:8-9.

Ebu Hanife ve Muhammed'e göre bu durumda namaz batıl olurken Ebu Yusuf'a göre ise namaz bozulmaz.¹²³

Hanefilerin bu konudaki delili, abdestsiz kişinin unutarak namaz kılması halinde namazının geçersiz olmasından hareketle¹²⁴ namazda konuşmak da aynı şekilde namazı batıl kılan bir durumdur. Dolayısıyla namazı bozan bir durumun kasten ya da unutmaya şeklinde meydana gelmesi sonucu etkilemez.¹²⁵

Hanbelilere göre de¹²⁶ namaza ait olmayan lafızlarla unutarak bile konuşulması halinde namaz bozulur.

Şafiîlere göre ise namaz esnasında unutarak ya da hatayla (zikir vb. türünden şeyler içeren) konuşma hali sıklıkla gerçekleşebilecek bir durum olup, namazı batıl kılmaz.¹²⁷ Şafiîler Hz. Peygamber'in: "Ümmetimden zorlanarak, unutmaya ve hata ile yaptıkları şeyler(in sorumluluğu) kaldırılmıştır"¹²⁸ hadisini delil olarak kullanırlar. Buna göre namazda unutarak veya dil sürçmesi sebebiyle hatayla az miktarda konuşmak namazı bozmaz.¹²⁹ Şafiîlere göre bu durum unutarak namazda abdestin bozulması halinden farklı değerlendirilir. Çünkü unutarak da olsa abdestin bozulması namazın bir şartını ihlal olarak görülürken unutarak az miktarda konuşmak ise namazın rüknünü ihlal anlamına gelmemektedir.¹³⁰ Halbuki Şafiîlere göre namazda ister unutarak veya yanılarak ister kasıtlı olarak verilen selamı sözlü olarak cevaplamak ise namazı bozar. Çünkü onlara göre selam vermek veya alıp cevaplamak, zikir türü olarak değerlendirilmez.¹³¹ Ancak bu durumda namazdaki

¹²³ Bu zikredilenlerden biri kişinin namazda olduğunu belirtmek niyetiyle söylenirse ittifakla namaz bozulmaz. Damad Efendî, *Mecme'ül enhûr*, 1:119.

¹²⁴ Abdest aldıktan sonra abdestin bozulmasını gerektiren bir durum meydana gelip daha sonra kişi unutarak namaz kılmış olsa namazı batıldır. Söz konusu durumda abdest ve namazın iadesi gerekir. Bk. Merginânî, *el-Hidâye*, 1:37; Serahsî, *el-Mebsût*, 1:86

¹²⁵ Hanefilerden Serahsî, Abdullah b. Mesud'dan rivayet edilen: "Bir gün Rasulüllah'a (s.a.v.) uğramıştım, o esnada namaz kılıyordu. Kendisine selam verdim ama o selamımı almadı. Namazını bitirdikten sonra bana: 'Şüphesiz ki Allah dilediği şekilde emrini ihdâs eder ve şüphesiz ki Allah namazda iken konuşmama üzere emrini ortaya koymuştur.' Bunları ifade ettikten sonra selamıma karşılık verdi." şeklindeki hadisin bu konuda delil olduğunu ifade etmiştir. Bk. Müslim, "Mesâcid", 538; Ebu Davud el-Eş'as el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ty.), "Salât", 165; Serahsî, *el-Mebsût*: 1:171.

¹²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2:444.

¹²⁷ Zemahşerî, *Ru'usu'l-mesâil*, 159.

¹²⁸ İbn Mâce, "Talâk", 16.

¹²⁹ Abdülkerim b. Muhammed er-Râfi', *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Muavaz (Beyrut: Daru'l-kütüb'l-ilmîyye, 1997), 2:47.

¹³⁰ Şafiî, *el-Ümm*, 1:237; Râfi', *el-'Azîz*, 2:45, 46.

¹³¹ Nitekim Ata, İshak ve Ebu Sevr de aynı görüştedirler. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1:711.

kişi verilen selamı sözlü olarak değil de el işareti, başın hafif hareketi ya da parmağıyla işaret ederek cevaplırsa, sahih kavle göre bu durumda namazı bozulmaz.¹³²

Görüldüğü gibi çoğunluk fukahâya göre namaz konusunda unutmama, namazı bozan fiillerde ve farzların terkinde geçerli bir mazeret olarak görülmemiştir. Fakat vaciplerin terki veya geciktirilmesi ile farzların tehirinden dolayı unutmama bir özür olarak değerlendirilmiş ve çeşitli hadislerde de¹³³ örnekleri olmasından hareketle sehiv secdesi ile bu durumların telafisine imkân verilmiştir.

4. Namazda Unutarak Kahkaha Şeklinde (Sesli) Gülmek

Namaz kılariken ister kasıtlı ister unutarak, kahkaha ile (sesli olarak) gülen kimsenin namazının bozulduğu konusunda ittifak bulunmaktadır. Ancak bu durumun abdeste etkisi hususunda fukahâ arasında ihtilaf oluşmuştur. Şöyle ki; Hanefilere göre bu durumda namazla birlikte abdest de bozulurken¹³⁴ Şafiîlere göre ise namaz bozulmakla beraber abdest bozulmaz.¹³⁵ Hanefilerin delili; Hz. Peygamber namaz kıldırırken namaza sonradan gelip katılmak isteyen ve bu esnada ayağı yerdeki çukura takılan âmâ (kör) bir adamın bu durumuna namazı kılanlardan bir kısmının sesli bir şekilde gülmesi üzerine Hz. Peygamber'in namazdan sonra sesli şekilde gülenlerin hem namazlarını hem de abdestlerini tazelemeleri gerektiği¹³⁶ şeklindeki hadistir. Namazda sesli şekilde gülmenin abdesti bozması, Hanefi mezhebinin temel metinlerinde asla/kıyasa aykırı olarak belirtilmiş bir durumdur.¹³⁷ Ancak bu durum kılan namazın rükûlü ve secdeli bir namaz olması ve kılan kişinin de bâliğ/büluğ çağına girmiş kişi olması gerektiği şeklinde kayıtlanmıştır.¹³⁸

Şafiîlerin delili ise; abdesti bozan âmiller, mutat (ön ve arka) yollardan çıkan şeylerdir. Dolayısıyla bu fiilin hades ile herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.¹³⁹ Diğer bir delil ise; 'yürümek gibi namaz dışında

¹³² Damad Efendî, *Mecme'ul-ehûr*, 1:119, 120.

¹³³ Bk. Buhârî, "Kitabu'l-ezân", 134; Ebu Dâvûd, "Salât", 193.

¹³⁴ Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 1:32.

¹³⁵ Şafiî, *el-Ümm*, 1:21; Gazzâlî, *el-Vecîz* 1:15.

¹³⁶ Söz konusu hadis çok çeşitli yollarla gelmiştir. Ebu Musa kanalı ile gelen ve en sahih olarak kabul edilen rivayeti Darekutnî "Sünen"inde tahrîç etmiştir. Bkz. Ali b. Ömer ed-Darekutnî, *Sünen-i Darekutnî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Dâru ihyâ'it-turâsî'l-'Arabî, ty.), 1:162-163.

¹³⁷ Bkz. Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1984), 1:39; Serahsî, *el-Mebsût*, 1:77.

¹³⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Kâhire, yy., 1972), 4:316.

¹³⁹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:31; Nevevî, *el-Minhâc*, 4.

abdest bozan bir şey olmaması hasebiyle, namaz içinde gülmenin de abdesti bozmayacağı¹⁴⁰ şeklindedir. Ayrıca Cabir b. Abdullah'tan rivayet edilen; “gülmek namazı bozar fakat abdesti bozmaz”¹⁴¹ şeklindeki meşhur Cabir hadisi de¹⁴² bu konuda delil olarak gösterilmiştir. Hanefilerden Kâsânî de Şafî'nin “gülmenin abdesti bozmayacağına” dair görüşünü bu hadise dayandırdığını ifade eder. Kâsânî'ye göre bu hadis “kahkaha derecesine ulaşmayan gülmeye” hamledilebilir.¹⁴³

Cemaatle kılınan namazda ise imamın gerek unutarak gerekse de kasıtlı bir şekilde sesli gülmesi halinde imamın namazı bozulur fakat cemaatin namazı bozulmaz. Bununla birlikte muktedî güler fakat imam gülmezse cemaatin namazı bozulduğu halde imamın namazı bozulmaz.¹⁴⁴

Zikredilen bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere gülmenin unutarak ya da kasıtlı olması halinin namazdaki hükme herhangi bir tesiri bulunmamakla birlikte bu durumun abdesti bozup bozmadığı konusu ise fukahâ arasında ihtilafıdır.

5. Temettu' Haccında Kurban Kesemeyen Kişinin Vaktinde Tutması Gereken Orucu Unutması

db | 1089

Temettu' haccı¹⁴⁵ yapıp kurban kesemeyen ve umre ihramına girdikten sonra arefe gününe kadar tutması gereken orucu unutarak ya da herhangi bir mazeretten dolayı tutamayan kişinin teşrik (bayram) günlerinde üç gün oruç tutmasının hükmü konusunda Ebu Hanife'den bunun caiz olduğu ve olmadığı şeklinde iki görüş gelmiş olup, Hanefi kaynaklarına bakıldığında sahih olan, mütemetti' için bu günlerde oruç tutmasının câiz olmadığı yönündeki görüştür.¹⁴⁶ Mezhebin görüşüne göre, temettu' ve kıran haccı yapanların -kurban kesme imkanı bulunmadığı takdirde hacda tutacakları- üç günlük orucun vakti, hac aylarında umre ihramına girdikten sonra başlar, arefe gününe kadar devam eder. Bu üç günlük orucun peşe peşe tutulması şart değildir. En faziletli

¹⁴⁰ Bk. Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 110.

¹⁴¹ Nevevî, Câbir hadisinin merfû ve mevkûf şekilde iki türlü rivayetinin bulunduğunu fakat hadisin Cabir b. Abdullah'a izafesinin (mevkuf olmasının) daha sahih olduğunu ifade eder. Bkz. Nevevî, *el-Mecmu'*, 6:65.

¹⁴² Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1:53; Nevevî, *el-Mecmu'*, 2:60, 77.

¹⁴³ Bkz. Kâsânî, *el-Bedâi'*, 1:32.

¹⁴⁴ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 1:32-236; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1:52; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1:43.

¹⁴⁵ Temettu' haccı; aynı yılın hac ayları içinde önce umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra yeniden hac için ihrama girerek yapılan hacdir. Bkz. Salim Ögüt, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:389.

¹⁴⁶ Konuyla ilgili görüşler için bk. Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, 66, Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, 1:628.

vakti ise, tevriye gününden bir gün evvel başlayıp arefe gününde bitirmektedir. Arefe gününe kadar unutarak ya da kasıtlı olarak oruç tutmayanlar, artık teşrik günlerinde tutamazlar. Bunun için kurban kesmeleri gerekir. Buna göre, teşrik gününe kadar oruç görevini yerine getirmeyen kimse artık ihramdan çıkmış sayılacağından, biri temettu', diğeri ise hac kurbanı kesilmeden ihramdan çıkmanın cezası olmak üzere iki kurban kesmekle yükümlü olacaktır.¹⁴⁷

Şafiî kaynaklarına bakıldığında ise Şafiî'den konuyla ilgili iki meşhur görüş gelmiştir. Şafiî'nin eski görüşüne göre hedy kurbanı bulamayan ve bayramdan önce de bu üç günlük orucu tutmayanların teşrik günlerinde bu orucu tutmaları caizdir. Şafiî'nin ikinci görüşü ise teşrik günlerinde oruç tutulmasının hiçbir şekilde câiz olmadığı¹⁴⁸ şeklindedir. Nevevî konuyla ilgili mezhepte en doğru ve sahih olan görüşün Şafiî'nin ikinci görüşü olduğunu¹⁴⁹ ifade etmiştir. Söz konusu üç günlük orucun vakti ise, hac için ihrama girdikten sonra başlayıp, arefe gününe kadar devam eder.¹⁵⁰ Hanefi ve Şafiîlerin delili; Hz. Peygamber'in, 'teşrik günlerinin yeme içme günleri olduğu ve bu günlerde oruç tutmaktan nehyettiğine'¹⁵¹ dair rivayettir.¹⁵² Hanefiler ayrıca Hz. Ömer'in bu günlerde oruç tutulmasını yasaklamasını da delil olarak almışlardır.¹⁵³

1090 | db

Maliki mezhebine göre ise, temettu' haccı yapıp kurban bulamayan ve arefe gününe kadar üç günlük orucu unutarak, bilmeden ya da herhangi bir sebepten dolayı tut(a)mayan kimse teşrik günlerinde oruç tutabilir.¹⁵⁴ Farz olan oruç da buna kıyas edilir. Çünkü Hz. Aişe, Hz. Ali ve İbn Ömer'den gelen rivayete göre; "teşrik günlerinde kurban kes(e)meyenlere oruç tutmak için ruhsat verilmiştir"¹⁵⁵ Malikiler; Bakara Sûresi'nde geçen: "Kurban bulamayan kimse (hacda) üç gün oruç tutar."¹⁵⁶ âyeti gereği teşrik günlerinin hac vakitlerinden olduğu¹⁵⁷ görüşündedirler. Üç günlük orucun peş peşe tutulması gerekli olup, bunun vakti ise hac ihramına girdikten sonra başlar ve arefe günü sona

¹⁴⁷ Kâsanî, *el-Bedâ'î*, 3:1203; 'Aynî, *el-Binâye*, 3:622.

¹⁴⁸ Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî*, 59; Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1:115.

¹⁴⁹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 6:490; 7:181, 182.

¹⁵⁰ Nevevî, *el-Mecmu'*, 7:185.

¹⁵¹ Bk. Müslim, "Sıyâm", 144.

¹⁵² Kâsanî, *el-Bedâ'î*, 3:1203; 'Aynî, *el-Binâye*, 3: 622.

¹⁵³ Bkz. Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, 66, Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*. 1:628

¹⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I:357; Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'Arabî, ty.), 1:295.

¹⁵⁵ Buhari, "Savm", 68.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/196.

¹⁵⁷ Bk. Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 257.

erer. Ancak bilmeden veya unutarak bu vakitte tutmayanlar, Kurban Bayramı günlerinde oruç tutmaları gerekir. Bu üç günlük orucun âyete göre hac günlerinde tutulması gerektiğinden daha önce tutmayanların önünde yalnız teşrik günleri kalmıştır. Bundan dolayı bu günlerde bu görevi icra etmeleri gerekir.¹⁵⁸

Sonuç olarak temettu' ya da kıran haccını ifa ederken umre ya da hac ihramına girdikten sonra kurban kes(e)meyen ve arefe gününe kadar tutması gereken üç günlük orucu kasıtlı ya da unutarak tutmayan kişinin bayram günlerinde oruç tutmasının hükmü konusunda Ebu Hanife ve Şafiî'nin sahih görüşleri doğrultusunda çoğunluğa göre kasıt, unutma ve cehalet (bilmeme) vs. gibi durumlar eşit olarak değerlendirilmiş ve hükümde herhangi bir tesiri olmamıştır. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber'den gelen rivayet delil kabul edilerek teşrik günlerinde oruç tutulmasının caiz olmadığı yönünde görüş bildirilmiştir. Malikilere göre ise unutma ya da bir mazeretten dolayı arefe gününe kadar üç günlük orucun tutulamaması halinde söz konusu durumlar özür kapsamında değerlendirilmiş ve bu görüş Hz. Peygamber'den ruhsat bağlamında gelen rivayetle desteklenerek teşrik günlerinde oruç tutmanın cevâziyetine yönelik hüküm verilmiştir.

Sonuç

Araştırmada ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İrade dışı bir şekilde ortaya çıkan ve kasıt unsurunu barındırmayan nişyan (unutma), arızî bir durum olup, vücûb ve edâ ehliyetini ortadan kaldıran bir unsur olarak görülmemiştir.

Klasik usûl-i fıkıh kaynaklarında kişinin birtakım hukukî tasarruflarına hüküm yönüyle etkisinin olması sebebiyle semavî nitelikteki avâriz arasında değerlendirilen nişyan, muarız fıkıhçılar tarafından, ehliyetin unsurlarında olumsuz bir etki oluşturmadığı ve hukukla ilgili alanlarda ehliyete tesir etmediğinden hareketle, bu kategori içerisinde görülmemiş, konu daha ziyade dinî yükümlülükler (Allah hakları) bağlamında geçerli bir mazeret kabul edilip edilmemesi yönüyle ele alınmıştır.

Hz. Peygamber'in; 'ümmetimin üzerinden hata, unutma ve zorla yaptırılan şeyler kaldırılmıştır' şeklindeki hadisinin, usûlî zemindeki yorum farklılıkları nişyanla ilgili hükümlerin teorik temeliyle ilgili tartışmalarda öncelikli bir yere sahiptir. Aklen ve şer'an sağlıklı anlaşılabilmesi için söz konusu nassa delâletü'l-iktizâ kuralı gereği lafız takdiri

¹⁵⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1:357; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 3:226.

gerekli olup, umûmu'l muktezâ ilkesini benimseyen Hanefilerin dışındaki çoğunluk usulcülere göre hadise حکم (hüküm) takdir edilmek suretiyle bu ifade her iki tür sonucu da (dünyevî, uhrevî) kapsamaktadır. Muktezânın umûmîliğini kabul etmeyen Hanefi usulcülere göre ise ibareye إثم (günah) takdir edilmelidir. Dolayısıyla hadise göre kişiden kaldırılan şey sadece uhrevî sorumluluktur. Usûl zeminindeki bu farklı yaklaşım özellikle Allah haklarındaki konularda unutmadan kaynaklı durumlarda müçtehitlerin hukukî sonuç açısından farklı sonuçlara ulaşmalarında etkili olmuştur.

Örneğin, 'namazda iken unutarak konuşulmasının namazı fâsit kılp kılmadığı' konusu fukahâ arasında daha ziyade bu zemindeki farklı değerlendirmelerin ışığında değerlendirilmiştir. Oruçlu olunduğunun unutulması birliktelikte bulunulmasının orucu bozmayacağı hükmüne Hanefiler ilgili nâstan hareketle lafzın delaleti yolu ile Şafîiler ise aynı sonuca umûmu'l-muktezâ ilkesi gereği ulaşmışlardır. Malikiler, ilgili hadisin sahih olmadığı görüşünden hareketle unutarak yiyip içmek veya birliktelik durumunda genel kurala uyularak orucun bozulacağını fakat sadece kaza gerekeceğini ifade etmişlerdir. Hanbelilere göre ise söz konusu durumda unutma, kasıt ile eşdeğer olarak değerlendirilmiş ve orucun bozulmakla beraber kefâretin de gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1092 | db

Yine Şafîiler'e göre unutma ile meydana gelen alışveriş, nikah, talak gibi tasarruflar umûmu'l-muktezâ ilkesi gereği hukuken geçerli kabul edilmemiştir.

Unutmanın hükümlere etkisiyle ilgili ihtilaflar, fakihlerin sadece usûlî zemindeki görüş ayrılıkları ile sınırlı olmayıp her bir olayın kendi özelliği ve o konu hakkındaki farklı deliller de dikkate alınarak çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca unutmanın hükümlere etkisi, fakihlerin ibadetlerin şartlarına ve bu durumların edâ ehliyetine yansımalarına bakış açılarına göre de farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Örneğin, namazda olduğunu unutarak konuşmak Hanefilere göre namazı ifsat etmekte iken, Şafîiler'e göre ibadetin sıhhatine etki etmemektedir.

Nisyan, Allah hakları kapsamındaki konularda kişinin kendi kusur, gaflet ve ihmali sonucu ortaya çıkmaması, kişinin yaptığı işi hatırlatacak bir durumun bulunmaması ve unutarak işlediği fiile onu sevk eden bir şeyin olması şartlarıyla mazeret kabul edilebilmiştir. Dolayısıyla söz konusu şartlar bulunduğu unutma, Allah haklarında günaha girme açısından özür sayıldığı gibi, bazı ibadetlerin dünyevi hükmü konusunda da mazeret olarak kabul edilmiştir. Örneğin, hayvan kesiminde

besmele çekilmesinin unutulması halinde bu durum hayvanın etini haram kılmaz. Aynı şekilde unutarak yiyip içen bir kimsenin orucu bozulmaz.

Kul hakları bağlamında ise unutma, adalet ve maslahat prensibi gereği ayrıca insanların can ve mallarının masuniyeti ilkesiyle çatıştığı için, dünyevî sonuç açısından bir gerekçe olarak görülmemiştir. Örneğin başkasına sattığını unutarak daha önce sahibi olduğu malı telef eden kimse bunu tazmin etmekle yükümlü olur.

Fakat bazı durumlarda unutma Allah haklarında da dünyevî sonuç açısından geçerli bir mazeret olarak kabul edilmemiştir. Örneğin kişi, unutarak farz namazını kaçırmış olsa bu durum her ne kadar diyanî hüküm açısından sorumluluğu kaldırmış olsa da bu kişinin hatırladığında kaçırmış olduğu namazı kılması gerekir. Yine kişi, namazın farz veya vaciplerinden birisini ya da birkaçını unutarak namazını edâ etse veya namazda iken unutarak bir şeyler yese, içse bu kimsenin kıldığı namazı iade etmesi gerekir. Söz konusu durumlarda unutma, dünyevi sonuç açısından oruçla aynı kategoride değerlendirilmemiş ve mazeret olarak kabul edilmemiştir. Çünkü namazda olma durumu, onu edâ eden kişi için oruç halinden daha çok hatırlatıcı konumdadır. Aynı şekilde itikâftayken ya da hacda ihramlıyken yasaklardan birinin yapılması halinde de ihram ve itikâfta olma halleri, kişiye içinde bulunduğu durumu hatırlatıcı konumda değerlendirilmiş ve çoğunluk fukahâ tarafından unutma, hukuki sonuç bağlamında geçerli bir mazeret olarak görülmemiştir. Dolayısıyla özellikle itikâf ve ihram yasaklarında unutma, hüküm açısından kasıt ile aynı kategoride değerlendirilmiştir. Benzer şekilde unutarak yeminin bozulması ve nezrin yerine getirilmemesi durumlarında da unutma dünyevî hüküm açısından bir özür olarak kabul edilmemiştir.

Fürû-i fıkıh açısından konu değerlendirildiğinde ise unutma, günlük hayatta özellikle de ibadetler ile ilgili konularda sıkça karşılaşılabilen bir durum olup, unutmanın ibadet boyutlu birtakım konularda hükümlere etkisinin olduğu ve fukahânın bu durumu göz önünde bulundurup, farklı delil ve kriterlerle de görüşlerini destekleyerek içtihatla buldukları görülmektedir. Unutmanın hükümlere etkisi ile ilgili fakihlerin görüşlerinin delilleriyle birlikte ortaya çıkarılması insanlar için daha rahatlatıcı düzenlemeler ortaya çıkaracağı gibi, farklı içtihatlar sonucu ortaya çıkan hükümlerden özellikle de ihtiyaç durumlarında faydalanılabilesine imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Buhari, Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'alâ Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Kahire, y.y., 1992.
- Apaydın, Yunus. "Hata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16:437-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aydın, M. Akif. "Avârız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4:108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- 'Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmet. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. nşr. Muhammed Reşid Râmefürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2009.
- 'Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmet. *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Kâhire, yy., 1972.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10:533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "İade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19:227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Behûtî, Mansur b. Yunus. *Keşşâfû'l-kna' 'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1982.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Cevher en-Nekî'. 11 Cilt. Haydarâbad: Maârifü'n-nizâmîyye, 1344.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul, y.y., 1985.
- Boynukalın, Mehmet. "Sehiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36:317-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. B.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'Arabî, ty.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Çalış, Halit Çalış. *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi*. Konya: Adal Ofset, 2004.
- Damad Efendi, Abdullah b. Muhammed b. Suleyman Şeyhzâde. *Mecme'ul enhûr fî şerh-i Mülteka'l-ebhûr*. 4 Cilt. B.y., Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, ty.
- Darekutnî, Ali b. Ömer. *Sünen-i Dârekutnî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, ty.
- Debbûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî Usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut:Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Nisyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33:144-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebu Davud el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 7 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ty.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Darul-fikrîl-'Arabî, ty.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Feyyûmî, Aḥmed b. Muḥammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîb-i Şerhi'l-kebîr*. Kaç Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ty.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *el-Vecîz fî fikhî'l-Mühezzeb el-İmâm eş-Şafî*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-âdâb, 1317.
- Halebî, Muhammed b. İbrâhîm. *Mecme'u'l-enhûr fî şerh-i Mülteka'l-ebhûr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Hîn, Mustafa Sa'id. *Eseru'l-ihtilâf fî'l-Kavâidi'l-usûliyye fî İhtilâfi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.
- İbn Âbidîn. Ömer b. Abdülaziz. *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr fî şerhi Tenviri'l-ebşâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullâh en-Nemerî. *el-İstizkâr câmi' li-Mezâhibi fuḡahâ 'il-emşâr ve Ulemâi'l-aḡtâr*. thk. Muhammed Emin Kal'acî. 30 Cilt. Mısır: Dâru'l-veḡâ, 1356.
- İbn 'Arabî, Ebû Bekr Muhammed. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Fâris. Ebu'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. tsh. Abdusselam Muhammed Harun. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.

- İbn Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasî. *Fethu'l-kadîr li 'aczi'l-fakîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l fikr, t.y.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğni*. tsh. Muhammed Halil Herrâs. 30 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, t.y.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. B.y., Dâru İhyâ't-turâsî'l 'Arabî, 1975.
- İbn Nüceym, Siracü'ddin Ömer b. İbrâhim. *Nehru'l-fâik şerhu Kenzü'd dekkâik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekkâik*. nşr. Zekerîya Umeyrât. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsi. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muğtesid*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.
- İbnu's-Sa'âtî, Muzafferuddin Ahmed b. Ali, *Nihâyetü'l-vusûl ilâ 'İlmî'l-usûl*. thk. Sad b. Garir. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atu ümmü'l-kurâ, "1985.
- Karâfî, Şihabüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Maliki. *ez-Zehîra fî'l-fikh*, thk. Muhammed Haccî-Sa'id A'râb vd. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Kâsânî, Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'î'u's-sânâ'i'fi Tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrût: y.y., 1406.
- Kudûrî, Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasarü'l-Kudûrî fî'l-fikhî'l-Hanefî*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Kurt, İbrahim. *Hanefî Mezhebine Göre İbadetlerde Hata ve Unutmanın Etkileri*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Câmi 'u's-sağîr ve şeruhû Nâfi'u'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlimü'l kütüb, 1406.
- Mâveridî, Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvî'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvîz-Adil Ahmed Abdülmevcûd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Merginânî, Burhânüddin Ali b. Ebî Bekir. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî*. thk. Yusuf Talâl. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyâ't-turâsî'l-'Arabî, ty.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmud Ebu Dakîka. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerh-i Gurerî'l-ahkâm*. 12 Cilt. B.y., Dâru İhyâ'i'l-kütübî'l-'Arabîyye, ty.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Fuad Abdülbâkî. 6 Cilt. Mısır: Matba'atu İsâ el-Halebî, 1374.
- Müzenî, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya. *Muhtasarü'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-mârifet, ty.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Keşful-esrâr fi şerhi Menâri'l-edvâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Zekerîya Ali Yusuf. 27 Cilt. Mısır: yy., ty.
- Öğüt, Salim. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14:389-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özdemir, Ahmet. "İslâm Hukukunda Unutmanın Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish* 8-12 (2013), 979-988.
- Pezdevî, Ali b. Muhammed. *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-Usûl; Usulü'l-Pezdevî*. B.y., Matbaat'u Cavid Beris, ty.
- Râfî', Abdülkerim b. Muhammed. *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed Muavvaz. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ebî'l-Abbas. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. nşr. Muhammed Ali Beyzûn. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Sâvî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Haşiyetu's-sâvî 'alâ Şerhi's-sağîr*. 4 Cilt. (B.y.: Daru'l-me'ârif, ty.).
- Sem'ânî, Muhammed b. Abdülcebbar. *Kavâtü'l-edille fî Usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Ahmed. 5 Cilt. Riyad: Mektebu't-tevbe, 1998.

- Semerkandî, Alaeddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-'usûl fî Netâici'l-'ukûl*. thk. Abdülmelik b. Abdurrahman Sa'd. 2 Cilt. Mekke: Cami'atü ümmü'l-kurâ, 1984.
- Semerkandî, Alaeddin Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetu'l-fukahâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübîl-ilmîyye, 1984.
- Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed. *Nazariyyetu'l-'akd*. Beyrut: y.y., ty.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Daru'l-marife, 1989.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Haydarabad, y.y., ty.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. Bingazi, y.y., 1955.
- Şafî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed. *el-Muvâfakât fî 'Usûli's-Şeri'a*. thk. Muhammed el-İskenderânî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 2008.
- Şirâzî, Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî. *el-Mühezzeb fî'l-Fikhi'l-İmam eş-Şafî*. 3 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1379.
- Şîrbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. nşr. Muhammed Halil İtânî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed. *Muhtasaru't-Tahâvî*. thk. Ebu'l-vefâ el-Afgânî. Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1370.
- Teftezânî, Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li metni't-Tenkîh*. Beyrut: Dâru'l- Kütübîl-İlmîyye, ty.
- Udeh, Abdülkadir. *et-Teşrî'u'l-cinâi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut, y.y., 1985.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 67-100.
- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Ruûsü'l-mesâil beyne'l-Hanefiyye ve'Şafi'iyye*. thk. Abdullah Nezir Ahmed. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 1987.
- Zencânî, Şihâbuddîn Mahmud b. Ahmed. *Tahrîcu'l-fürû' 'ale'l-'Usûl*. thk. Mahmud Edip Salih. Dimeşk: Câmî'atu Dimeşk, 1382.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Fikhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd (el-Medhalu'l-fikhi'l-âmm)*. 3 Cilt. Dimeşk: y.y., 1967-68.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Bahru'l-muhît fî 'Usûli'l-fikh*. nşr. Ömer Süleyman el-Eşkar. 6 Cilt. Kahire: Dâru Safve, 1992.
- Zeydan, Abdulkerim. *el-Vecîz fî Usûli'l-fikh*. Bağdat, y.y., 1973.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimeşk, y.y., 1406.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhû*. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1997.

Effect of Forgetting on the Terms of Method and al-Furu Fiqh

Abdülkadir TEKİN *

Extended Abstract

Forgetting, which is evaluated among the imperfections that occur outside the person's own will, as a term of terminology: means that the knowledge acquired does not come to mind when it is needed.

Forgetting is not a reason that narrows or eliminates legal capacity and is considered as an excuse in some religious provisions. It has been examined in terms of whether an excuse is accepted in the context of religious and legal responsibilities in fiqh. Forgetting anything, not remembering when needed, does not affect legal licenses. Forgetting does not affect legal licenses. The Messenger of Allah (pbuh); "From my ummah, the error, forget, and the things they were forced to do have been abolished." Forgetting the hadith as a requirement, it generally eliminates the obligations regarding God's right. The excuse of forgetting is related to the effect of the action on the earthly or spiritual conclusion.

According to Hanafi scholars, the forgetfulness accepted as an excuse is limited to the reduction of sin. According to the majority of scholars, it is about removing both the worldly and the religious outcome. When forgetting is considered an excuse, it is a natural excuse that is the natural result of being human and is an excuse valid in religious provisions. When forgetting is not considered an excuse, it is the forgetfulness that results from the person's own flaws, heedlessness and negligence. In these cases, judgment is made according to the action of the forgetful. However, this has two conditions. If one of these conditions is not available, forgetfulness is considered as a valid excuse. These two conditions are: There is a situation that will remind anyone of the forget about the work he did and there is nothing to refer his to the action he forgot. But forgetting is sometimes not an apology about God rights. For example, if a person who is performing prayers completes their prayers by forgetting and missing them, this person should perform the prayer again. It is not acceptable to forget here. In the discussions that shed light on the theoretical basis of the provisions about forgetting, the interpretation of the hadith, stating that the Prophet of God, the mistakes, forgetting and difficulties of Allah was abolished or that God forgives them, has a priority.

Fiqh scholars generally examine the issue of forgetting first, by making a distinction according to whether it is about God or the right of person and accept

* Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Theology, Department of Islamic Jurisprudence, abdulkadir.tekin@amasya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4616-6415>

that forgetting will not have any effect on an issue concerning the right to servant. For example, someone who forgets that he sold it to someone else, who has destroyed his previous property, is liable for compensation. At rights God, forgetting is accepted as a valid excuse. For example, fasting does not deteriorate in situations such as eating and drinking while fasting and having a partner with a partner. Again, forgetting the name of God in the animal slaughter does not make the meat of the animal religiously unfavorable. However, if someone who is praying eats or speaks by forgetting, his prayer is impaired. Because the state of prayer reminds her of prayer and there is no reason that makes his eat or drink while he is praying. Again, while haunting the pilgrimage, forgetting to violate the prohibition of al-ihram requires redemption as it is not considered a valid excuse. Because, what is done with error and forgetting in the prohibition of al-ihram is considered as being intentional.

The general rule of forgetting is that if it emerged in the cancellation or incomplete of prayers, it is to save the taxpayer from the penalty related to the hereafter, but there is no apology that reduces worship. Forgetting is a temporary apology, and if it is still possible to worship when the forgotten thing is remembered, the forgotten worship itself or the part that has been forgotten must be fulfilled on time or later. Another criterion that is taken as basis in evaluations about forgetting is order and prohibition. Do not forget that both groups reduce the responsibility for the hereafter, but there is a difference between what is desired and what is to be avoided in terms of worldly results. It is not an excuse that reduces the obligation to forget in the first kind of actions. Because the person who abandons what is ordered can compensate for his deficiency by doing this when he remembers. The one in the second group, who forgets an action that has been forgotten, cannot compensate for it, because it is not possible to eliminate an action that has acquired an existence; therefore, this situation is excused.

Keywords: Fiqh, Forgetting Legal, Responsibility, Excuse, Provision.

